

INCLUSIVE PEDAGOGY

ІНКЛЮЗИВНА ПЕДАГОГІКА

UDC 37.091.3-056.26:7 (082)

DOI 10.35433/pedagogy.2(109).2022.239-255

INCLUSIVE MUSIC EDUCATION: PERSPECTIVES AND PROBLEMS

N. M. Bovsunivska*

*"If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And – which is more – you'll be a Man, my son!"*
(*"If"* by Rudyard Kipling)

The article is devoted to the topic of introducing inclusive education in Ukrainian art institutions. The historical background of the genesis of the phenomenon of inclusion in society is presented, as well as a description of the state of art education during the Soviet totalitarianism. It is noted that inclusion in art is a synthesis of a number of components, among them relevant are: legislation (national and international), historical background, mental features, socio-cultural context. The content of inclusive education in art schools and specialized music schools operating at conservatories is also considered. Attention was drawn to the problems of implementing inclusion in such educational institutions, because just a few years ago, such a model of education with its equal opportunities and barrier-free access was not a priority and was not even considered. It is noted that the new paradigm in general (and, in particular, in art education) is a complex system of knowledge in pedagogy, medicine, psychology, which is necessary for the integration and adaptation of a special contingent of people into society.

One of the pedagogical art programs for working with children with disabilities in educational institutions, created by direct participants in the educational process – music teachers of one of the regional art schools, was presented. It is noted that the document approves the education system for children with special educational needs as vertical-horizontal (in fact, the usual simple Descartes coordinate system), because the level of the program takes into account the age qualification of the applicant (child) and is directly related to the psychophysical development of the applicant. The main provisions, goals and principles, directions of implementation of the "Concept of inclusive art education" are also outlined, which cover the entire spectrum of this paradigm in education.

The article highlights the non-institutional form of inclusion in art: festivals, creative competitions. It is noted that this form of entry of a child into society is no less important than the actual education in educational institutions.

* Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Docent
(Zhytomyr Ivan Franko State University)
nata715@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6418-7738

The study uses empirical research methods: observation, synthesis, and analysis.

The paper concludes that the needs of society (including the humanization of education, Ukraine's attempts to join the European community), which required urgent solutions, created a situation in which professionally high-quality personnel of art educational institutions were psychologically unprepared to work with children with special educational needs. That is why the presented work indicates that the teaching staff prepared for specific working conditions is the primary link, the basis for further successful development of inclusion in art education.

Key words: inclusion, art education, art school, music boarding school, adaptive program, special educational needs.

ІНКЛЮЗИВНА МУЗИЧНА ОСВІТА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ

Н. М. Бовсунівська

*"Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти – Людина, сину мій".*

(Редьярд Кіплінг, "Якщо". Переклад Євгена Сверстюка)

Стаття присвячена темі впровадження інклюзивної освіти в українських мистецьких закладах. Представлено історичне підґрунтя тенези явища інклюзії в соціумі, а також подано характеристику стану мистецької освіти часів радянського тоталітаризму. Наголошено, що інклюзія в мистецтві є синтезом цілого ряду складових, серед них актуальними є: законодавство (національне та міжнародне), історичне підґрунтя, ментальні особливості, соціокультурний контекст. Також розглянуто зміст інклюзивної освіти в мистецьких школах та спеціалізованих музичних школах, які працюють при консерваторіях. Звернено увагу на проблеми впровадження інклюзії в таких навчальних закладах, адже ще декілька років тому така модель освіти з її рівними можливостями і безбар'єрним доступом не була в пріоритеті і навіть не розглядалася. Зазначено, що нова парадигма в загальній (і, зокрема, в мистецькій освіті) є складною системою знань з педагогіки, медицини, психології, які є необхідними для інтеграції та адаптації в соціум особливого контингенту людей.

Презентовано одну з педагогічних мистецьких програм для роботи з дітьми з інвалідністю в навчальних закладах, створену безпосередніми учасниками освітнього процесу – викладачами музики однієї з районних мистецьких шкіл. Зазначено, що документ стверджує систему освіти дітей з ООП як вертикально-горизонтальну (по суті – звичну найпростішу систему координат Декарта), бо рівень програми враховує віковий ценз здобувача (дитини) і перебуває в прямому відповіднику до психофізичного розвитку здобувача. Також викладено основні положення, мету та принципи, напрямки реалізації "Концепції інклюзивної мистецької освіти", які охоплюють весь спектр цієї парадигми в освіті.

Висвітлено позаінституційну форму інклюзії в мистецтві: фестивалі, творчі конкурси. Зауважено, що така форма входження дитини в соціум є не менш важливою, ніж власне освіта в навчальних закладах.

В дослідженні використано емпіричні методи дослідження: спостереження, синтезу та аналізу.

В роботі сформульовано висновок, що потреби суспільства (серед яких гуманізація освіти, намагання України увійти в європейське співтовариство), які вимагали невідкладного вирішення, створили ситуацію, при якій професійно якісний кадровий склад мистецьких закладів освіти виявився психологічно неготовим до роботи з дітьми з ООП. Саме тому в представленій роботі вказано, що підготовлений до специфічних умов роботи викладацький колектив є первинною ланкою, базисом для подальшого успішного розвитку інклюзії в мистецькій освіті.

Ключові слова: інклюзія, мистецька освіта, мистецька школа, музична школа-інтернат, адаптивна програма, особливі освітні потреби (ООП).

Introduction of the issue. The Ukrainian state has a complicated history: its lands were "shared" by the Polish-Lithuanian Commonwealth, Poland, and the Russian Empire. Each of the states had its own plans for the Ukrainian territories. And these transformations largely concerned all aspects of the country's life and development. History remembers that music was among the "septim artes liberalis" – the seven sciences that provided educational content in educational institutions of the past. However, Ukrainian music education for many centuries was in the twilight of history, and if the experience of outstanding artists and teachers was presented, it was taken out of the chest of education in order to defend the next dissertation. Ukrainian musical art and modern education seem to be trying to compensate for the mental and ethical losses of the Soviet past. This is natural, because the culture and education of our state has long been under foreign influence in education, culture and other life-giving spheres of Ukrainian existence.

In this article, the author turned to the history of the creation of a relatively young branch of pedagogy – inclusion in art education. The development doctrines of our state at all stages directly or indirectly affected the problems of people with functional disabilities or invalidity. However, for objective reasons, the right of equal and free access to education approved by the Constitution was practically not implemented. If this state of affairs was among general education institutions, then sometimes there was no question of training "special" people in art schools. The artistic pedagogical community and music academism with maniacal persistence tried not to notice the very presence in society of those who needed additional support. Especially children. The so-called "medical" model of disability became quite common, which often became an obstacle for those who had a desire, a talent for music science. With the entry of Ukraine into the European space, the attitude of society began to change: a social model appeared, according to which the idea of public care for people with existing physical or mental

Постановка проблеми. Українська держава має складну історію: її землі "ділили" поміж собою Річ Посполита, Польща, Російська імперія. Кожна з держав мала свої замисли щодо українських територій. І ці перетворення значною мірою стосувалися усіх аспектів життя та розвитку країни. Історія пам'ятає, що музика була серед "septim artes liberalis" – семи наук, які забезпечували зміст освіти в навчальних закладах минулого. Проте українська музична освіта на довгі сторіччя опинилася в сутінках історії, а досвід видатних митців, педагогів якщо й був представлений, то його діставали із скрині освіти для того, щоб захистити чергову дисертацію. Українське музичне мистецтво і освіта сучасності мов би намагається компенсувати ментальні та етичні втрати радянської минувшині. Це є закономірно, бо культура та освіта нашої держави досить довго перебувала під чужинецьким впливом в освіті, культурі та інших життєдайних сферах українського буття.

В цій статті автор звернувся до історії творення відносно молодій галузі педагогіки – інклюзії в мистецькій освіті. Доктрини розвитку нашої держави на всіх стадіях свого прямо чи дотично зачіпали проблеми людей з функціональними обмеженнями або інвалідністю. Проте з об'єктивних причин затверджене конституцією право рівного і вільного доступу до освіти практично не виконувалося. Якщо такий стан справ був в середовищі загальноосвітніх навчальних закладів, то про навчання "особливих" людей в мистецьких школах іноді навіть мови не було. Мистецький педагогічний загал і музичний академізм з маніакальною наполегливістю намагався не помічати саму наявність в соціумі тих, кому потребувалася додаткова підтримка. Особливо – дітей. Досить поширеною стала так звана "медична" модель інвалідності, яка часто ставала камінною стіною перед тими, хто мав бажання, талант до музичної науки. З входженням України в європейський простір, ставлення суспільства почало змінюватися: з'явилася соціальна модель, за якої утверджується ідея суспільного піклування про людей з

differences is established. And problems appear only when the legal rights of a full member of society are violated.

Current state of the issue. The development of music education in various types of educational institutions was worked out by scientists, whose achievements can be conditionally differentiated by research areas:

- fundamental works devoted to general issues of musical education and upbringing of children and youth were created by teachers I. Dzerzhynska, M. Leontovych, H. Padalka, O. Rostovskyi, B. Iavorskyi;

- the history and current "state of affairs" in the art field (we are talking about specialized institutions) are contained in the works of L. Archimovych, L. Kyianovska, O. Mykhailychenko, M. Chemberzhi, K. Shamaieva;

- legislative documents that are the basis and regulate the activities of art educational institutions: the Law of Ukraine "On extracurricular education" (No. 1841-III of 22.06.2000), "On education" (No. 2145-VIII of 05.09.2017), "Regulations on art schools", approved by the order of the Ministry of Culture of Ukraine (No. 686 of 09.08.2018), the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the organization of inclusive education in the institutions of extracurricular education" (No. 779 of 21.08.2019);

- research that covers some of the issues of the selected topic of the article: O. Biliavska, M. Bryl, O. Haponchuk, T. Zhytnik, A. Kolupaieva, N. Nesterenko, S. Pakhomova, I. Polevikova, H. Smolentseva, K. Shchedrolooseva.

The outline of unresolved issues brought up in the article. At all times, under all the authorities, music education was in great demand among the population. In the current conditions of development of Ukrainian society, it is focused primarily on the spiritual and cultural development of the personality. The author was particularly interested in the formation, development and current state of music education for children with special needs. How does the music schoolwork? What is its educational

наявними фізичними чи розумовими відмінностями. І проблеми з'являються тільки тоді, коли порушуються законні права повноправного члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку музичної освіти в навчальних закладах різних типів опрацьовували науковці, доробок яких можна умовно диференціювати за напрямками досліджень:

- фундаментальні праці, присвячені загальним питанням музичного навчання й виховання дітей і молоді створили педагоги І. Держинська, М. Леонтович, Г. Падалка, О. Ростовський, Б. Яворський;

- історія та сучасний "стан справ" на мистецькій ниві (мова про спеціалізовані заклади) містяться в працях Л. Архімович, Л. Кияновської, О. Михайличенка, М. Чембержі, К. Шамаєвої;

- законодавчі документи, які є базисом і регламентують діяльність мистецьких навчальних закладів: Закон України "Про позашкільну освіту" (від 22.06.2000 р. № 1841-III), "Про освіту" (від 05.09.2017 р. № 2145-VIII), Наказ МКМС від 27.01.2020 № 339: "Концепція інклюзивної мистецької освіти"; "Положення про мистецьку школу", затверджене наказом МКУ (від 09.08.2018 р. № 686), Постанова Кабінету Міністрів "Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти" (від 21.08.2019 р. № 779);

- дослідження, які висвітлюють деякі питання вибраної теми статті: О. Білявської, М. Бриль, О. Гапончук, Т. Житник, А. Колупаєвої, Н. Нестеренко, І. Пахомової, І. Полєвікова, Г. Смоленцевої, К. Щедролоєвої.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. В усі часи, в різних суспільних умовах музична освіта мала значний попит у населення. У теперішніх умовах розвитку українського суспільства вона зорієнтована, насамперед, на духовно-культурний розвиток особистості. Особливий інтерес автора викликала тематика становлення, розвитку і сучасного стану музичної освіти дітей з інвалідністю. Як функціонує музична школа? Яким є її зміст освіти? Чи враховано в ньому потреби «особливих» дітей? Якою є специфіка роботи з ними?

content? Does it consider the needs of "special" children? What are the specifics of working with them? Are teachers ready to work with such a specific student body? How and who organizes the educational process? How do educational institutions overcome (or do not overcome) the challenges of the current society? We tried to consider some problems and their solutions in this paper. It should be noted right away that in the presentation of our own research results, we will use the phrases "child with special educational needs", "child with disability", which are already established in the legislative framework [18] and are established in respected media communities [13; 19]. An exception is the citation of scientific papers that are used to confirm the stated provisions or to state certain facts.

Aim of research. So, the purpose of the publication is to cover for the public the issues and problems of introducing inclusion in art education, emphasizing the special role of art schools in society, strengthening the tolerance of Ukrainian society to people who need additional conditions for socialization in society.

Results and discussion. The beginning of the third millennium, with its rapid socio-cultural transformations, created objective conditions for the formation of a new person who will finally become a truly thinking person, who is characterized by freedom of thinking, perception of the world, a clear awareness of themselves and their place in society. The development of individuality, the discovery of hidden potential, the upbringing of a talented person – these are the tasks that modern education is designed to solve. And on the difficult path of solving them, one of the determining components or, rather, factors is music education. Imperial, and then Soviet times formed a whole system of primary educational institutions, which had no national feature, was based on generally accepted and unchanged programs for years. The famous theorist B. Iavorskyi expressed the idea of three-stage music education (music school – music school – Conservatory) back in the 20s of the last century [1: 136]. For children's music schools, a lower stage was

Чи готові викладачі до занять з таким специфічним учнівським контингентом? Як і хто організовує для них навчально-виховний процес? Як навчальні заклади долають (або не долають) виклики нинішнього соціуму? Деякі проблеми та їх розв'язання ми намагалися розглянути в представленій роботі. Одразу варто зауважити, що у викладі власних результатів дослідження будемо вживати словосполучення "Дитина з особливими освітніми потребами", "Дитина з інвалідністю", які вже встановлені на законодавчому [18] та є усталеними в поважних медійних спільнотах [13; 19]. Виключення – цитування наукових робіт, які використані для підтвердження викладених положень або для констатації певних фактів.

Мета статті. Отже, метою публікації є висвітлення для широкого загалу питань і проблем впровадження інклюзії в мистецьку освіту, наголошення на особливій ролі мистецьких шкіл у громаді, посилення толерантності українського суспільства до осіб, які потребують додаткових умов соціалізації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Початок третього тисячоліття з його стрімкими соціокультурними трансформаціями створив об'єктивні умови формування нової людини, яка, нарешті, стане справді мислячою, якій притаманна свобода мислення, світосприйняття, чітке усвідомлення себе та свого місця у соціумі. Розвиток індивідуальності, відкриття прихованого потенціалу, виховання талановитої особистості – саме ці завдання покликана вирішити сучасна освіта. І на нелегкому шляху їх вирішення одним із визначальних складових або, скоріше, чинників, є музична освіта. Імперські, а, затим, і радянські часи сформували цілу систему початкових позашкільних мистецьких навчальних закладів, яка не мала жодної національної риси, базувалася на загальноприйнятих і роками незмінних програмах. Відомий теоретик Б. Яворський ще в 20-х роках минулого століття висловив ідею триступеневої музичної освіти (музична школа – музичне училище – консерваторія) [1: 136]. Для дитячої музичної школи передбачався нижчий ступінь – початковий. Наступною

provided, it is called an elementary stage. The next step was a music school, and then a conservatory. Since the 1950s, the Ministry of culture of the USSR and the relevant ministries of the Union republics have been engaged in music schools. Since the 1970s, schools of other artistic directions began to open: art, theater, choreographic ones and others. The Soviet system of music education was criticized much and it was fair. Critics believed that the content of education in the institution does not develop the talent of those who are commonly called prodigies, and vice versa – those students who did not have the goal of becoming professional musicians in the future or had few musical abilities were too "loaded" with a whole complex of essentially unnecessary academic activities. Therefore, quite often representatives of such a contingent could not withstand the intensity of acquisition and the amount of new knowledge and skills.

The new content of music school programs allows us to conclude that society is gradually abandoning the total professionalization of training and has taken a step towards those who do not plan to choose the profession of a musician, offering development by means of music. After all – educating a future student who will come to concerts, a museum visitor, is also an important component of studying at a music or other art school. It is worth adding that inclusion in art education is now becoming an equal, and sometimes even more significant, component of general education.

Before talking about teaching music educational components to children with special educational needs, it is necessary to make a few notes about inclusion in education in general. The term "inclusion" in English means "close", "include" [3: 54], "contains in itself" [12: 182]. This means that in the educational context, inclusion means equality of all in the right to education, the inclusion in the educational process of people who want to get an education but have problems with obtaining it. Sometimes these problems are temporary, because the category of children with special educational needs

ланкою було музичне училище (середній), і далі консерваторія (вищий). З 1950-х років музичними школами опікувались Міністерство культури СРСР і профільні міністерства союзних республік. З 1970-х почали відкриватися школи інших мистецьких напрямків: художні, театральні, хореографічні та інші. Радянську систему музичної освіти критикували багато і справедливо. Критики вважали, що зміст освіти дитячої музичної школи не розвиває таланту тих, кого прийнято називати вундеркіндами, і, навпаки – ті учні, які не мали на меті ставати в майбутньому професійними музикантами або мали небагато музичних здібностей, були занадто "завантажені" цілим комплексом по суті непотрібних академічних занять. Тому досить часто представники саме такого контингенту не витримували інтенсивності набуття та обсягу нових знань і навичок.

Сучасний, значно модернізований зміст мистецької освіти дозволяє зробити висновок: суспільство поступово відмовляється від тотальної професіоналізації навчання, а зробило крок назустріч тим, хто не планує обрати професію музиканта, пропонуючи розвиток засобами музики. Зрештою – виховання майбутнього слухача, який прийде на концерти, відвідувача музею також є важливою складовою навчання в музичній або іншій мистецькій школі. До цього варто додати, що інклюзія в мистецькій освіті зараз стає рівноправним, а, подеколи, й більш значущим компонентом загальної освіти.

Перш, ніж вести розмову про викладання музичних освітніх компонент для дітей з особливими освітніми потребами, обов'язково слід зробити декілька зауваг щодо інклюзії в освіті загалом. Термін "inclusion" у перекладі з англійської мови означає "замикати", "включати (в себе)" [3: 54], "включення", "містить в собі" [12: 182]. А, отже, в освітньому контексті інклюзія означає рівність усіх у праві на освіту, охоплення (чи то, радше, включення) в навчальний процес людей, які хочуть отримати освіту, проте мають певні проблеми з її здобуттям. Інколи ці проблеми тимчасові, бо до категорії дітей з особливими освітніми

includes those who suffered because of military operations, as well as emigrant children who do not know the language of the host country well. A recognized specialist here is A. Kolupaieva, who has been working in the field of special pedagogy for a long time: "Inclusive Education, as noted in their research by scientists of the Scandinavian countries <...>, in contrast to integration, is a flexible, individualized system of training with psychological and pedagogical support for children and youth with special psychophysical development in a mass general education school, which is located near the place of residence" [4: 23] and "Inclusive education is a natural stage in the development of the educational system, which is associated with the rethinking by society and the state of the attitude towards persons with disabilities, with the determination of their right to receive equal opportunities with others" [4: 224].

Art therapy has been the subject of research for some time, but the issues of music practice have been addressed relatively recently, and gradually inclusive art education is becoming the object of numerous studies. Now the problem of studying the music education of children with functional disabilities is practically terra inkognita for education in general, although the issue of the full entry of such children into society in the world began to be dealt with since the 40-50s of the last century. Innovative efforts ran into the problems of a certain imperfection of the democratic system in the world, segregation processes, racist manifestations... Therefore, inclusive education "began" only in the 90s at the World Conference on education for children with learning problems (Salamanca, Spain). Soon, the concept of Inclusive Education received strong support at the World Forum in Dakar (2000), from where the term "inclusion" and its basic principles were extended [4; 5].

We would like to note that the previous system with its unified approach to applicants should be forgotten altogether: children are different (axiom), children with functional disabilities or invalidity are even more different. Therefore, the school (in the

потребами включають тих, які постраждали в наслідок воєнних дій а також дітей-емігрантів, які погано знають мову країни перебування. Визнаним фахівцем тут є А. Колупаєва, яка тривалий час працює у сфері спеціальної педагогіки: "Інклюзивна освіта, як зазначають у своїх дослідженнях вчені скандинавських країн <...>, на відміну від інтеграції – це гнучка, індивідуалізована система навчання з психолого-педагогічною підтримкою дітей і молоді з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи, яка знаходиться поблизу місця проживання" [4: 23] та "Інклюзивна освіта – це закономірний етап розвитку освітньої системи, який пов'язаний з переосмисленням суспільством і державою ставлення до осіб з обмеженими можливостями здоров'я, з визначенням їхнього права на одержання рівних з іншими можливостей" [4: 224].

Якщо арт-терапія вже певний час є предметом досліджень, то до питань музичної практики звернулися відносно нещодавно і поступово інклюзивна мистецька освіта стає об'єктом численних досліджень. Наразі проблематика музичної підготовки дітей з інвалідністю є практично "terra inkognita" для освіти загалом, хоча питанням повноцінного входження таких дітей в соціум у світі почали займатися ще з 40–50-х років минулого століття. Інноваційні намагання наштовхувалися на проблеми певної недосконалості системи демократичного устрою в світі, сегрегаційних процесів, расистських проявів... Тому справжній, реальний початок інклюзивна освіта "розпочала" тільки з 90-х років на Всесвітній конференції з освіти для дітей, що мають проблеми в навчанні (м. Саламанка, Іспанія). Незабаром концепція інклюзивної освіти отримала потужну підтримку на Всесвітньому форумі в Дакарі (2000 р.), звідки й поширився термін "інклюзія" та його основні принципи [4; 5].

Зауважимо, що попередня система з її уніфікованим підходом до здобувачів має взагалі бути забута: діти – різні (аксіома), діти з інвалідністю – різні ще більше. Тому школа (в даному випадку – мистецька) має підлаштуватися до забезпечення

present case – artistic) should adapt to meeting the educational needs of all students, creating a kind of "road map" or individual educational trajectory. Everyone – regardless of whether they have special educational needs or not. Unfortunately, we have to state that there are more "special" people (and children, in particular) in Ukraine every day. War cripples both the body and the psyche of those who were directly in the war zone, and those who, at first glance, were not affected by the war. It has already been said that in the current conditions, scientists state the importance of inclusion in music education. But first of all, let's ask the question: Are teachers of art disciplines ready to work with a specific contingent in art schools? Most of them clearly do not (given the relatively "young" age of introducing inclusion in the system of educational institutions of the Ministry of culture and Information Policy). Almost everyone expressed readiness for such work, but practical skills and knowledge of the specifics of classes with children with special needs are almost nonexistent. This conclusion was made by the author based on his own experience of oral communication with music students (since, at that time, the purpose of conversations was a simple oral discussion of the problems of children's art education after the outbreak of hostilities, we do not specify an official source). However, we have several results of the "Survey of teachers of art education institutions for the purpose of preparing methodological recommendations for working with students with special needs" [11]. This document is interesting because the respondents were the organizers of the survey. Most of the questions of teachers concerned a well-established range of problems of educational institutions: from financial support, material needs and barrier-free space of applicants to non-compliance with the requirements of management at different levels and parents to the level of training of educational service providers [11]. (That is: the governing educational bodies promptly adopted several useful and correct legislative documents. But the initiative

освітніх потреб всіх учнів, створюючи своєрідну «дорожню карту» чи індивідуальну освітню траєкторію. Кожному, – незалежно є в них особливі освітні потреби чи ні. Нажаль, доводиться констатувати, що "особливих" дітей в Україні стає щодня більше. Війна калічить і тіло, і психіку як тих, хто безпосередньо перебував в зоні бойових дій, так і тих, кого війна, на перший погляд, не торкнулася. Вже мовилося, що в нинішніх умовах науковці констатують важливе значення інклюзії в музичній освіті. Але, перш за все, поставимо запитання: чи готові викладачі мистецьких дисциплін до роботи зі специфічним контингентом в мистецьких школах? Більшість явно ні (з огляду на відносно "молодий" вік впровадження інклюзії в систему навчальних закладів системи Міністерства культури та інформаційної політики). Готовність до такої праці виказує більшість співрозмовників автора, але практичні вміння та знання специфіки занять з дітками з особливими освітніми потребами майже відсутні. Цей висновок автором зроблено на основі власного досвіду усного спілкування зі студентами-музикантами (оскільки, на той час метою розмов було просте усне обговорення проблем дитячої мистецької освіти після початку воєнних дій, офіційного джерела ми не вказуємо). Проте, маємо декілька результатів "Опитування викладачів закладів мистецької освіти з метою підготовки методичних рекомендацій щодо роботи з учнями з ООП" [11]. Власне, цей документ цікавий тим, що респондентами стали організатори опитування. Більшість запитань викладачів стосувалася устааленого кола проблем освітніх закладів: від фінансового забезпечення, матеріальних потреб та безбар'єрного простору здобувачів до невідповідності вимог керівництва різних рівнів та батьків до рівня підготовки надавачів освітніх послуг [11]. (Тобто: керівні освітні органи оперативно прийняли низку корисних і правильних законодавчих документів. Але ініціатива виявилася досить дискусійною, бо на той час не була підкріплена ні фінансово, ні науково-методично. Високі професіонали-музиканти почасти виявлялися

turned out to be quite controversial, because at that time it was not supported either financially or scientifically and methodically. Tall professional musicians were partly helpless in the classroom in classes with children with disabilities. Of course, we mean the lack of preparation of teachers of art educational institutions in an inclusive context, because in this case a person who works with children with disabilities must meet the trio of "musician-teacher-doctor" in one person). However, it is worth noting that although slowly, the introduction of the latest forms, methods, and means of training future professional musicians for inclusion in art education is still taking place. In this sense, we state the introduction of appropriate educational components in educational institutions, as well as various ways of retraining: seminars, conferences, art marathons, festivals, competitions [in this sense, it is necessary to mention one of the main content documents that now covers the entire content of inclusion in art, namely: "the concept of inclusive art education" [6; 7]. The document defined the main development vectors, value orientations and key principles of inclusion development in art educational institutions. We note that its content (general provisions, purpose, principles, directions of implementation) is identical for both levels of art education: art schools, but also colleges. However, it is worth noting that if programs for children with disabilities of the initial level of art education (school education) are already successfully implemented in practice, then it is still problematic to find information about inclusion on websites or other sources covering the activities of professional secondary art educational institutions. In addition to the above-mentioned problem of the availability of special programs for inclusion in professional art colleges, the common is the presence of barriers to the implementation of inclusion in art in general: lack of full understanding of the whole range of problems of inclusion in art education; lack of theoretical and methodological base; poor provision of special music literature; insufficient level of

безпорадними в класі на заняттях з дітьми з інвалідністю. Звичайно, що маємо на увазі непідготовленість викладачів мистецьких навчальних закладів в інклюзивному контексті, бо в цьому випадку людина, яка працює з дітьми з інвалідністю має в одній особі відповідати тріорі "музикант-педагог-медик"). Проте варто зауважити: хоча й дещо повільно, але впровадження новітніх форм, методів, засобів підготовки майбутніх фахівців-музикантів до інклюзії в мистецькій освіті все ж відбувається. В цьому сенсі констатуємо впровадження відповідних освітніх компонент в навчальних закладах а також різноманітні шляхи перепідготовки: семінари, конференції, мистецькі марафони, фестивалі, конкурси... В цьому сенсі необхідно згадати про один з головних змістовних документів, який наразі висвітлює весь зміст інклюзії в мистецтві, а саме: "Концепцію інклюзивної мистецької освіти" [6; 7]. Документ визначив основні вектори розвитку, ціннісні орієнтації та ключові принципи розвитку інклюзії в мистецьких навчальних закладах. Зауважимо, що його зміст (загальні положення, мета, принципи, напрямки реалізації) ідентичний для обох рівнів мистецької освіти: мистецьких шкіл, а й коледжів. Проте, варто зауважити – якщо Програми для дітей з інвалідністю початкового рівня мистецької освіти (шкільна освіта) вже успішно втілюють на практиці, то знайти інформацію про інклюзію на сайтах чи інших джерелах, які висвітлюють діяльність фахових мистецьких навчальних закладів середньої ланки досі є проблематично. Крім означеної вище проблеми наявності спеціальних програм для інклюзії в фахових мистецьких коледжах, загальною є наявність бар'єрів в реалізації інклюзії в мистецтві загалом: відсутність повного розуміння всього спектру проблем інклюзії в мистецькій освіті; відсутність теоретико-методологічної бази; погане забезпечення спеціальною нотною літературою; недостатній рівень компетентності педагогічних працівників системи освіти (тут не їх вина, бо, повторюємо, система інклюзивної освіти впроваджується на наших теренах відносно недавно), тому

competence of teachers of the education system (this is not their fault, because the system of inclusive education is introduced in our open spaces relatively recently), so they often have to learn the basics of art retraining on their own.

Despite the relatively small "age" of inclusive education in our country, we can still state some positive experience of work in this direction of art educational institutions. In this context, it is necessary to recall one of the first in Ukraine "Music School for children with special needs", which has been operating since 2018 in the village of Zhydychyn, Volyn region. The institution operates on the principles of inclusivity and teaches children to play the pipe, accordion, violin, guitar, and piano [10]. It was created based on the premises of the local house of culture with the support of the Ukrainian Cultural Foundation as part of the implementation of the program "Creation of a modern music school on the territory of the United territorial community Zhydychyn and introduction of inclusive education for children with special needs in the field of culture and arts in the Volyn region". Unfortunately, sources do not provide more complete information about this institution [17].

Teachers of the school of arts in Zvyahel has developed a special adapted additional program for primary art education "Music education for children with special needs. Psychological and pedagogical support and fundamentals of instrumental performance of children with special needs" [10]. The curriculum of the program includes the most optimal and most appropriate artistic components: music therapy, musical instrument, rhythmic (including correctional rhythmic, the basics of musical literacy and listening to music, interesting solfeggio, conversations about music, collective music making (choir, vocal ensemble, instrumental ensemble), subject of choice. The list of components is made with "<...> taking into account the concentric principle in solving game tasks offered to children, which gradually become more complex and distributed due to increased complexity, intensity and variety" [2: 80; 10: 8]. Analysis of the educational

осягати ази мистецької перепідготовки їм часто доводиться самотужки.

Незважаючи на відносно невеликий «вік» інклюзивної освіти в нашій країні, все ж можна констатувати певний позитивний досвід роботи в цьому напрямку мистецьких навчальних закладів. В цьому контексті необхідно згадати про одну з перших в Україні "Музичну школу для дітей з особливими потребами", яка працює з 2018 р. в с. Жидичин Волинської області. Заклад працює на засадах інклюзивності і навчає дітей грі на сопілці, акордеоні, скрипці, гітарі та фортепіано. Його створено на базі приміщення місцевого будинку культури при підтримці Українського культурного фонду в рамках впровадження програми "Створення сучасної музичної школи на території Жидичинської ОТГ та впровадження інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами у сфері культури і мистецтв у Волинській області". Нажаль, джерела не дають більш повної інформації про цей заклад [17].

Викладачами школи мистецтв м. Звягеля розроблено спеціальну адаптовану додаткову програму для початкової мистецької освіти "Музичну освіту – дітям з особливими потребами. Психолого-педагогічний супровід та основи інструментального виконання дітей з особливими потребами" [10]. В її зміст закладено найбільш оптимальні і найбільш відповідні мистецькі освітні компоненти: музикотерапія, музичний інструмент, ритміка (в т.ч. корекційна ритміка, основи музичної грамоти та слухання музики, цікаве сольфеджіо, бесіди про музику, колективне музикування (хор, вокальний ансамбль, інструментальний ансамбль), предмет за вибором. Перелік компонент зроблено з "<...> урахуванням концентричного принципу у вирішенні пропонуваніх дітям ігрових завдань, що поступово ускладнюються і розподіляються через підвищення складності, інтенсивності і різноманітності" [2: 80; 10: 8]. Аналіз освітньої програми дає уявлення про зміст освіти в закладі: навчання можна і бажано розпочинати з 6 років. Кожна програма навчання адаптована згідно особистої траєкторії малюка і враховує допустиме

program gives an idea of the content of education in the institution: it is possible and desirable to start training from the age of 6. Each training program is adapted according to the personal trajectory of the child and considers the permissible load, the state of their health and behavioral characteristics. The elementary sublevel of training lasts 4 years and can be extended if necessary. At the lessons of music therapy, developmental and correctional practical work takes place: sensory (receptive) perception of music, motor games and exercises with musical accompaniment, singing, playing children's noise instruments. Lessons on playing a musical instrument develop physically (for example, fine hand technique is improved, the ratio of work of both hands is improved), memory is improved. But practice on a musical instrument should consist of the following components: considering the characteristics of the student, choosing the right repertoire, expanding the macro – and micro-space. Great importance in the school of Arts is attached to a complex of rhythmic classes: "The sense of rhythm is an extremely important factor in the development of children's musicality and in a personal sense it contributes to the development of the child's will and perseverance. <...>. Correctional rhythm is an integrated activity that contributes to the formation of clarity, accuracy of movements and has a communicative orientation. The content of Correctional classes includes: game rhythm and exercises for the development of orientation in space, exercises for relaxation of muscle tone, logorhythmics as a form of active therapy" [2: 83]. Classes in solfeggio and musical literacy are a complex discipline that combines musical literacy, solfeggio, and listening to music. These components, in turn, are differentiated by type of activity: singing from writing, musical dictation, auditory analysis, music theory. Classes in musical literature ("Conversations about music") form an aesthetic taste, prepare children for independent communication with art. It should be noted that an indispensable, mandatory requirement for teaching this subject is the availability of modern

навантаження, стан його здоров'я і особливості поведінки. Елементарний підрівень навчання триває 4 роки і може бути продовжений, якщо виникне потреба. На уроках музикотерапії відбувається розвивальна та корекційна практична робота: чуттєве (рецептивне) сприймання музики, рухові ігри та вправи під музичний супровід, співи, гра на дитячих шумових інструментах. Уроки гри на музичному інструменті розвивають фізично (наприклад – удосконалюється дрібна техніка рук, співвідношення роботи обох рук), поліпшується пам'ять. Але практика на музичному інструменті має складатися з наступних складових: врахування особливостей учня, правильний підбір репертуару, розширення макро- та мікропростору. Велике значення в школі мистецтв надають комплексу ритмічних занять: "Відчуття ритму є надзвичайно важливим чинником розвиненості музикальності дітей та в особистісному значенні воно сприяє розвитку волі та наполегливості дитини. <...>. Корекційна ритміка – це інтегрована діяльність, яка сприяє формуванню чіткості, точності рухів та має комунікативну спрямованість. У зміст корекційних занять включаються: ігроритміка та вправи на розвиток орієнтації в просторі, вправи на релаксацію м'язового тону, логоритміка як форма активної терапії" [2: 83]. Заняття з сольфеджіо та музичної грамоти є комплексною дисципліною, в якій поєднана музична грамота, сольфеджіо, слухання музики. Ці компоненти, у свою чергу, диференційовані за видами діяльності: спів з листа, музичний диктант, слуховий аналіз, теорія музики. Заняття з музичної літератури ("Бесіди про музику") формують естетичний смак, готують діток до самостійного спілкування з мистецтвом. Наголосимо, що неодмінною, обов'язковою вимогою викладання цього предмета є наявність сучасних мультимедіа. Без їх використання усі педагогічні намагання зведуться нанівець. Великого значення в умовах роботи з особливими дітками набуває колективне музикування: хор, ансамбль. Крім соціалізуючої функції він сприяє розвитку голосового апарата, легень.

multimedia. Without their use, all pedagogical efforts will be reduced to nothing. Collective music making is of great importance in working with special children: choir, ensemble. In addition to the socialization function, it contributes to the development of the vocal apparatus, lungs.

An art school in Zhytomyr region provides extracurricular primary art education, but a specialized music boarding school in Kharkiv trains those who want to get the profession of a professional musician. In such educational institutions (they work at conservatories, Higher music institutes, and the National Music Academy), not every child can withstand a crazy load (school graduates usually then enter conservatories), but children with disabilities now quite often become school students, because they have exceptional abilities for music. Despite the chosen musical specialty (folk, wind instruments, music theory and solfeggio, choirmaster), piano playing is studied by everyone without exception. This is traditional for the content of education in the system of institutions of professional specialized music education. Piano lessons teach you to be attentive and focused, improve memory, motor skills, develop emotionally, and add neural connections. For special children, there is a game form of classes without the obligatory "sit straight". Near the instrument, you can run, tap on it, see what is in the middle under the lid ("what wonderful boys-hammers and girls-springs") the shape and content of the game varies indefinitely. Children (even 6-year-olds) always like to be spoken to in their native language and at their level. The presence of one of the parents is not excluded (in fact, this is a prerequisite for learning in certain circumstances, regardless of which art or other school the child receives education in). Another positive aspect is the variability of the piano program (in this case – from the general, "non-professional"): "The program of the general piano class allows you to choose the repertoire for each child individually, in accordance with his capabilities and desires. And there are much more options

Якщо мистецька школа на Житомирщині дає позашкільну початкову мистецьку освіту, то спеціалізована музична школа-інтернат м. Харкова навчає тих, хто хоче отримати фах музиканта-професіонала. В таких навчальних закладах (вони працюють при консерваторіях, Вищих музичних інститутах, Національній музичній академії) не кожна дитина витримає шалене навантаження (випускники школи зазвичай потім вступають до консерваторій), проте діти з інвалідністю зараз досить часто стають учнями школи, бо мають до музики виключні здібності. Незважаючи на вибраний музичний фах (народні, духові інструменти, теорія музики і сольфеджіо, хормейстер), гру на фортепіано вивчають усі без виключення. Це традиційно для змісту освіти в системі закладів професійної спеціалізованої музичної освіти. Уроки гри на фортепіано навчають бути уважним і зосередженим, покращують пам'ять, моторику, розвивають емоційно, додають нейронних зв'язків. Для особливих дітей передбачено ігрову форму занять без неодмінного "сиди рівенько – спина пряменько". Біля інструменту можна бігати, стукати по ньому, подивитися що в середині під кришкою ("які чудові хлопчики-молоточки і дівчатка-пружинки")... Форма і зміст гри варіюється нескінченно. Дітям (навіть 6-річним) завжди подобається, коли з ними розмовляють рідною мовою і на їхньому рівні. Не виключається присутність когось із батьків (власне, це в певних обставинах, є обов'язковою умовою навчання незалежно від того в якій мистецькій чи іншій школі дитина здобуває освіту). Ще одним позитивним моментом є варіативність програми з фортепіано (в даному випадку – з загального, "нефахового"): "Програма класу загального фортепіано дозволяє підібрати репертуар для кожної дитини індивідуально, відповідно до його можливостей та бажань. І варіантів концертного виступу в класі загального фортепіано набагато більше, ніж в класі з фаху. Виступ з фаху передбачає певний рівень досягнень та виконавських компетентностей відповідно до професійних вимог класу. А на заняттях із загального фортепіано можна грати те,

for concert performance in the general piano class than in the specialty class. Speaking in the specialty implies a certain level of achievements and performing competencies in accordance with the professional requirements of the class. And in general piano classes, you can play what works best and brings joy to performance, even if it is easier..." [15: 118].

The relatively small scope of a scientific article does not allow us to describe all the achievements of inclusive art education, but it is necessary to add certain information about other forms of attracting special children to art to a purely educational context. In particular, about the Integrated Children's festival "Bez обмеzen" (without the limits) in Vinnytsia. Its main task is "To create conditions for ensuring the cultural rights of children with special educational needs and their inclusion in public life, as well as social adaptation through art" [9].

Several years ago, under the auspices of the Ministry of culture and information policy of Ukraine, the first stage of a pilot project began to implement the concept of inclusive art education "Art education without restrictions": "The goal of the pilot project is to increase the level of accessibility of art education, help in creating an educational space friendly to all, as well as identify specific obstacles to inclusive art training and develop recommendations to eliminate such obstacles" [8]. The educational and training program will consist of several modules, including: Physical accessibility of art schools (Module 1), Organization of training of students with special educational needs (Module 2), Educational and methodological support of the educational process (Module 3), Interaction (Module 4). The results of the stage were successful, so the second stage of the project started in 2021. In December of the same year, the results of the pilot were summed up. One of the absolute achievements was the publication of 5 educational and methodological manuals that will help music educational institutions in implementing inclusion: "Architectural accessibility audit questionnaire" (methodological recommendations for the practical work of the institution and the

що найкраще виходить та приносить радість виконання, навіть якщо це легше ..." [15: 118].

Відносно невеликі рамки наукової статті не дають змоги викласти всі здобутки інклюзивної мистецької освіти, проте необхідно до суто інституційного освітнього контексту додати певну інформацію про інші форми залучення особливих дітей до мистецтва. Зокрема – про Інтегрований дитячий фестиваль "Без обмежень" (м. Вінниця). Його основне завдання: "Створення умов для забезпечення культурних прав дітей з особливими освітніми потребами та включення їх до суспільного життя, а також соціальної адаптації за допомогою мистецтва" [9].

Деякі роки тому під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України розпочався I етап пілотного проєкту з реалізації Концепції інклюзивної мистецької освіти "Мистецька освіта без обмежень": "Метою пілотного проєкту є підвищення рівня доступності мистецької освіти, допомога у створенні освітнього простору, дружнього для усіх, а також виявлення конкретних перешкод для інклюзивного навчання мистецтву та напрацювання рекомендацій для усунення таких перешкод" [8]. Освітньо-тренінгова програма буде складатися з декількох модулів, серед яких: фізична доступність мистецьких шкіл (Модуль 1), організація навчання учнів з особливими освітніми потребами (Модуль 2), навчально-методичне забезпеченні освітнього процесу (Модуль 3), взаємодія (Модуль 4). Результати етапу виявилися вдалими, тому в наступному 2021 р. стартував II етап проєкту. В грудні цього ж року було підведено підсумки пілоту. Одним з безумовних досягнень стало видання 5 навчально-методичних посібників, які допоможуть музичним закладам освіти у впровадженні інклюзії: "Анкета аудиту архітектурної доступності" (методичні рекомендації до практичної роботи закладу та відповідності його приміщень до вимог доступності. Містить схеми і зразки розташування меблів, громіздких інструментів); "Мистецька школа: доступне освітнє середовище" та "Мистецькі коледжі: доступне освітнє середовище"

compliance of its premises with accessibility requirements. Contains diagrams and samples of furniture, bulky tools); "Art school: an accessible educational environment" and "Art colleges: an accessible educational environment" present a project model of the actual space of the relevant art educational institutions; almost for the first time in Ukraine, a collection of methodological recommendations is presented "Louis Braille music system as the basis for effective teaching of children with visual impairments in an art school"; "Inclusion Index: art education institutions" is, so to speak, a "reference book" of the head who implements inclusive education in the institution [8]. In total, 23 art schools and 5 professional art colleges representing 18 regions of Ukraine took part in both stages of the project. The winner of this powerful competitive idea was the Prylutska children's music school (Chernihiv region). It was on its basis that the inclusion project was implemented in practice. The Ukrainian Cultural Foundation joined the implementation. The next stage was planned for 2022-2023, but for known reasons it has now been postponed [14]. It is worth noting that a few years ago in the city of Zhytomyr operated the Center for psychophysical correction and speech stimulation "Berehynia Polissia" (the guardian of Polissia region) for children with developmental delays, based on which music therapy and hippotherapy sessions were held. Music therapy is not quite identical to the theme of this work, but exotic musical instruments were used in music therapy classes: "stream", "singing bowl", "glucaphone", "rain stick", "frog". The use of tools was purely tactile, without the introduction of any scientific methods: "These musical instruments are mostly ethnic. They provide sound vibrations that other classical musical instruments cannot provide. I monitor the reaction of each lesson and try to be close to the child. In order to understand initially in what emotional state the child came, how excited or calm it is. Or it should be more toned or calmed down" [16].

Conclusions and research perspectives.

The results of the presented study allow us to make the following generalizations. System of extracurricular children's music

представляють проект моделі власне простору відповідних мистецьких навчальних закладів; чи не вперше в Україні представлена збірка методичних рекомендацій "Нотна система Луї Брайля як основа ефективного навчання дітей з порушенням зору в мистецькій школі"; "Індекс інклюзії: заклади мистецької освіти" є, так би мовити, "настільною книгою" керівника, який впроваджує у закладі інклюзивне навчання [8]. Загалом в обох етапах проекту брали участь 23 мистецькі школи, 5 фахових мистецьких коледжів, які представляють 18 регіонів України. Переможцем цього потужного конкурсного задуму стала Прилуцька дитяча музична школа (Чернігівська область). Саме на її базі було на практиці реалізовано проект з інклюзії. До втілення долучився Український культурний фонд. Проведення наступного етапу планувалося на 2022-2023 рр., але з відомих причин його наразі відкладено [14]. Варто зауважити, що декілька років тому в м. Житомир працював Центр психофізичної корекції та стимуляції мови "Берегиня Полісся" для дітей із затримкою розвитку, на базі якого проводилися сеанси музикотерапії та іпотерапії. Власне, музикотерапія не зовсім тотожна тематиці цієї роботи, але на заняттях з музикотерапії використовувалися екзотичні для слуху музичні інструменти: "струмок", "співаюча чаша", "глюкафон", "посох дощу", "жабка". Використання інструментарію було суто тактильним, без впровадження якихось наукових методик: "Ці музичні інструменти є в більшості етнічними. Вони надають такі звукові коливання, які не можуть надати інші класичні музичні інструменти. Я слідкую за реакцією кожне зайняття та намагаюся бути поряд з дитиною. Для того, щоб розуміти спочатку, в якому емоційному стані дитина прийшла, наскільки вона збуджена чи спокійна. Чи її більш тонізувати треба, чи заспокоювати" [16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Результати представленого дослідження дозволяють зробити наступні узагальнення. Система дитячої інклюзії музичної освіти України – складне утворення, яке має декілька рівнів, які

education in Ukraine is a complex formation that has several levels that are in the logical and dynamic connection. In turn, the initial level of children's education is also differentiated into sublevels, each of which has its own goal, age category and content of education.

In addition to institutional inclusion, extracurricular music education is becoming increasingly widespread: festivals and competitions for the relevant contingent. The geography of inclusive art competitions is expanding.

The content of education in children's music schools (art schools) goes beyond the usual established academism. Learning in an institution is a complex dialectical process of developing a wide range of human abilities. It has become more interesting and flexible. In the end, "elite academism" has become, so to speak, accessible to the category of children with functional disabilities or invalidity. Previously, unofficially, there was not even a question of training such a contingent in art schools. There were exceptions, but they are rare.

The modern system of extracurricular primary music education is a self-sufficient and fully formed component of National Art. Thanks to the modernization of the general education system, it is developing in line with the changes that are taking place in the state. Unfortunately, we must state that despite all the positive changes that took place in it until recently, it is still difficult to determine the prospects and directions of its development. The pandemic forced the last three years to look for new forms and conditions of work of educational institutions, holding competitions and festivals, and the beginning of a full-scale war leveled almost all positive and important educational innovations. Now all spheres of life (especially artistic ones) are in suspended animation.

So, the artistic life on the Internet and on television has not stopped: concerts are broadcast, new pop hits are created, Ukrainian bands go to concerts or work abroad. However, art life and art education (and even more so for children with functional disabilities or invalidity) are different things. We would like to remind that a significant number of children now

знаходяться в логічному і динамічному зв'язку. У свою чергу, початковий рівень дитячої освіти також диференціюється на підрівні, кожен з яких має свою мету, вікову категорію і зміст освіти.

Крім інституційної інклюзії, дедалі більшого поширення набуває позашкільна музична освіта: фестивалі та конкурси для відповідного контингенту. Розширюється географія інклюзивних мистецьких змагань.

Зміст освіти в дитячих музичних школах (мистецьких школах) виходить за рамки звичного усталеного академізму. Навчання в закладі є складним діалектичним процесом розвитку широкого спектру здібностей людини. Воно однозначно стало більш цікавим, гнучким. Зрештою, "елітарний академізм" став, якщо так можна висловитись, доступним для категорії дітей з інвалідністю. Раніше, неофіційно, про навчання такого контингенту в мистецьких навчальних закладах, не було навіть мови. Виключення були, але вони поодинокі.

Сучасна система початкової музичної освіти є самодостатньою і цілком сформованою складовою національного мистецтва. Завдяки модернізації системи загальної освіти, вона розвивається в руслі змін, які відбуваються в державі. На жаль, доводиться констатувати: незважаючи на всі позитивні зміни, які в ній відбувалися до недавнього часу, наразі важко визначити перспективи і напрямки її розвитку. Якщо пандемія змусила останні три роки шукати нові форми і умови роботи навчальних закладів, проведення конкурсів та фестивалів, то початок повномасштабної війни нівелював практично всі позитивні і важливі освітні інновації. Нині всі сфери життя (особливо мистецького) перебувають мов би в анабіозі.

Так, мистецьке життя в мережі Інтернет та по телебаченню не припинилося: транслюються концерти, створюються нові естрадні хіти, українські колективи виїжджають на концерти або працюють закордоном. Проте, мистецьке життя і мистецька освіта (а для дітей з функціональними обмеженнями або інвалідністю – тим більше) є різні речі.

have the sad status of a refugee or displaced person. A large amount of infrastructure and artistic material values were destroyed. Teachers either went to work abroad (mostly not in their specialty) or were destroyed. Therefore, it is quite problematic to determine any prospects for the future. However, there are reasons to state that it is not for nothing that we have the well-known phrase "everything will be Ukraine".

Нарадаємо, що значна кількість дітей зараз має сумний статус біженця або переміщеної особи. Знищено велику кількість інфраструктури, мистецьких матеріальних цінностей. Педагоги або вирушили працювати закордон (здебільшого не за фахом), або знищені. Тому, визначати якісь перспективи на майбутнє досить проблематично. Проте, є підстави констатувати: недарма саме в нас є відома фраза "все буде Україна".

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arystova, L. (2018). *Metodyka muzychnoho navchannia ta vykhovannia [Methodology of musical education and upbringing]: navch.-metod. posibnyk*. Mykolaiv, 404 [in Ukrainian].
2. Biliavska, O.D., & Haponchuk, O.D. (2019). Adaptovana dodatkova prohrama elementarnoho pidrivnia mystetskoi shkoly "Muzychna osvita – ditiam z osoblyvymy osvitynymi potrebamy" [The additional program of elementary sublevel of art school "Music education – to children with special educational needs" is adapted]. *Inklyuziia v mystetskii osviti: vyklyky, praktyky, perspektyvy – Inclusion in art education: challenges, practices, perspectives: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (z mizhnarod. uchastiu)*, 6-7 hrud. 2019 r. / za zah. red. M.M. Bryl. Kyiv, 79-85 [in Ukrainian].
3. Dr. Wasylj Lew and Iwan Werbianyj. (1947). *Anhliisko-ukrainskyi ta ukrainsko-anhliiskyi slovnyk. [An English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionary]*. P. 1. Nuremberg-Bayreuth, 232. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/14791-lev-v-verbyaniy-i-angliysko-ukrayinskiy-slovník/> [in English-Ukrainian]
4. Kolupaieva, A.A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy: monohrafiia. [Inclusive education: realities and prospects: monograph]*. Kyiv, 272 [in Ukrainian].
5. Kolupaieva, A.A., & Taranchenko, O.M. (2016). *Inklyuzyvna osvita: vid osnov do praktyky [Inclusive education: from basics to practice]*. Kyiv, 152 [in Ukrainian].
6. *Kontseptsiiia inklyuzyvnoi mystetskoi osvity [The concept of inclusive art education]*. (2020). Nakaz MKMS vid 27.01.2020 № 339. Retrieved from: <https://www.dnmczkmo.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/konczepczyia.pdf> [in Ukrainian]
7. "Krok za krokom": Vseukrainskyi fond. *Inklyuzyvna osvita. ["Step by step": All-Ukrainian Fund. Inclusive education]*. Retrieved from: http://ussf.kiev.ua/inclusive_education/ [in Ukrainian].
8. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy. Derzhavnyi naukovometodychnyi centr zmistu kulturno-mystetskoi osvity. Oholoshennia konkursnogo vidboru uchasykyv pilotnogo proiektu z realizatsii Kontseptsii inklyuzyvnoi mystetskoi osvity na 2020-2021 navchalnyi rik "Mystetska osvita bez obmezhen". [Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. Announcement of the competitive selection of garlic of the pilot project for the implementation of the Concept of inclusive art education for the 2020-2021 academic year "Art education without restrictions"]*. (2020). Retrieved from: <https://www.dnmczkmo.org.ua/mysteczka-osvita-bez-obmezhen/> [in Ukrainian].
9. Moia Vinnytsia (sait novyn mista). (2019). *U misti proishov festyval dytiachoi tvorchosti "Bez obmezhen". [The city hosted a festival of children's art "Without Restrictions"]*. Retrieved from: <https://www.myvin.com.ua/news/8193-u-misti-proishov-festyval-dytiachoi-tvorchosti-bez-obmezhen> [in Ukrainian].
10. *"Muzychnu osvitu – ditiam z osoblyvymy potrebamy". Psykholoho-pedahohichniy suprovid ta osnovy instrumentalnogo vykonannia ditei z osoblyvymy potrebamy: adaptovana dodatkova prohrama dlia pochatkovoï mystetskoi osvity. ["Music education for children with special needs". Psychological and pedagogical support and basics of instrumental performance*

of children with special needs: an adapted additional program for primary art education]. (2019) / O.D. Biliavska, O.D. Haponchuk, L.V. Poltavchenko, L.O. Rymtsova, O.A. Serhiichuk. Kyiv: Repozytarii Derzhavnoho naukovo-metodychnoho tsentru zmistu kulturno-mystetskoï osvity, 166. Retrieved from: <http://arts-library.com.ua/xmlui/handle/123456789/217> [in Ukrainian].

11. *Opytuvannia vykladachiv zakladiv mystetskoï osvity z metoiu pidhotovky metodychnykh rekomendatsii shchodo roboty z uchniamy z OOP* [Survey of teachers of art education institutions for the purpose of preparing methodological recommendations for working with students with special educational needs]. (2021). Retrieved from: <https://www.dnmczkmo.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/opytuvannya-22-31.10.2021.pdf> [in Ukrainian]

12. Shcherbakova, N. (2001). *Anhliisko-ukrainskyi slovnyk* [An English-Ukrainian dictionary]. Kharkiv, 795 [in English-Ukrainian].

13. Shvadchak, N. (2020). *Korektna mova – yak hovoryty pro liudynu, a ne yii invalidnist* [Correct speech – how to talk about a person, not about the person with a disability]. Retrieved from: <https://nus.org.ua/articles/pravyla-inklyuzyvnoyi-movy-yak-govoryty-pro-lyudynu-a-ne-yiyi-invalidnist/> [in Ukrainian].

14. *Spilka nechuiuchykh yurystiv. Ministerstvo kultury ta informatsiïnoi polityky Ukrainy daie roziasnennia z pytan zastosuvannia okremykh polozhen zakonodavstva*. [Union of the Deaf Lawyers. The Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine provides clarification on the application of certain provisions of the legislation]. (2022). Retrieved from: http://snu.ucoz.ua/news/ministerstvo_kulturi_ta_informacijnoji_politiki_ukrajini_dae_roz_39_jasnennja_z_pitan_zastosuvannja_okremikh_polozhen_zakonodavstva/2022-02-17-876 [in Ukrainian].

15. Sukhobrusova, O.O. (2019). *Orhanizatsiia inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru v klasi zahalnoho fortepiano* [Organization of inclusive educational space in the classroom piano class]. *Inkliuziia v mystetskii osviti: vyklyky, praktyky, perspektyvy – Inclusion in art education: challenges, practices, perspectives*: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (z mizhnarod. uchastiu), 6-7 hrud. 2019 r. / za zah. red. M.M. Bryl. Kyiv, 114-120 [in Ukrainian].

16. *U Zhytomyri dla ditei iz zatrymkoiu rozvytku provodiatsia seansy muzykoterapii* [In Zhytomyr, music therapy sessions are held for children with developmental delays]. (2020). *Suspilne. Novyny – Public. News*. Retrieved from: <https://suspilne.media/85325-u-zitomiridla-ditej-iz-zatrimkou-rozvitku-provodat-seansi-muzikoterapii/> [in Ukrainian].

17. *Ukrainskyi kulturnyi fond (ofitsiïnyi veb-sait)*. (2018). *Muzychna shkola dla ditei z osoblyvymy potrebamy* [Music school for children with special needs]. Retrieved from: <https://ucf.in.ua/archive/5f2401e9a5340619f8455065> [in Ukrainian].

18. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zastosuvannia termina "osoba z invalidnistiu" ta pokhidnykh vid noho*. [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the use of the term "person with a disability" and its derivatives]. (№ 46, st. 371). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2581-19#Text> [in Ukrainian].

19. Yurchenko, O. (2021). *Ne invalid, ne autyst i ne slipyi: komunikuiemo pro inkluziïu pravylnu* [Not disabled, not autistic and not blind: let's communicate about inclusion correctly]. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/ne-invalid-ne-autyst-i-ne-slipyj-komunikuyemo-pro-inklyuziyu-pravylnu/> [in Ukrainian].

Received: April 28, 2022

Accepted: May 20, 2022